

לשם מה המצה? – יציאה לחירות בסיפור פסח בתורה

חיים לב

- א. הקדמה
- ב. הפסוקים
- ג. הגדה של פסח
- ד. כפל פנים בחג הפסח
- ה. סיכום

א. הקדמה

בשיעורים בישיבה, עסקנו רבות ביישוב הסתירות והבנת הנאמר בפסוקי התורה העוסקים ב"חג הפסח". אני אישית עסקתי ביישוב הסתירות בשמות יב ובמצוות המצה בפרט. ככל שהתעמקתי בדבר, התגלה לי שיש כאן נסיון של התורה ללמדנו איך יוצאים לחירות. לא רק איך עם ישראל יצאו לחירות, אלא איך האדם יוצא לחירות, איך נהפך אדם מעבד לאדם חירוטי ומה המשמעות של חירות זו. בכדי להבין את הפסוקים, ניתן לגשת אליהם מכמה כיוונים. במאמר זה אנסה לפענח את הפסוקים דרך עניין המצה, מכיוון שכך אני הגעתי למסקנותי כאשר חקרתי את נושא הפסח, ומכיוון שהמצה היא הסמל הניכר ביותר לחג הפסח בימינו, וכתוצאה מכך - גם הסמל העיקרי לחירות וגאולה בימינו.

ב. הפסוקים

וְאָכְלוּ אֶת הַבֶּשֶׂר בְּלֵילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ.

(שמות יב, ח)

האזכור הראשון בתורה של המצה נמצא בשמות יב, והוא נוגע לציורי אכילת קרבן הפסח "מצות על מרורים". אך נראה כי אין פסוק זה עוזר בהבנת מהותה וסמלותה

לשם מה המצה? – יציאה לחירות בסיפור יציאת מצרים

שערים לגמרא

של המצה, אלא פסוק זה מצביע על קשר כלשהו בין המצה לקרבן. בנושא זה נעסוק בהמשך.

וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לָכֶם לְזִכְרוֹן וְחֻגְתֶּם אֹתוֹ חַג לִיקְנוֹק לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּלוּ: שְׁבַעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֹף בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבְּתוּ שָׂאֵר מִבְּחֵיכֶם כִּי כָל אֶכֶל חֻמֵץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד יוֹם הַשְּׁבִיעִי. (שמות יב, יד-טו)

כמה פסוקים לאחר מכן, אנו רואים כי המצה מוזכרת שוב, והפעם בתור ציווי בפני עצמו. אך מה ציווי זה מלמדנו על המצה עצמה? ניתן לראות כי בפסוק יד אנו עוסקים בנושא זיכרון יציאת מצרים, ובפשטות נראה, כי עניין המצה הוא זכירת מעמד יציאת מצרים. אך הבעיה עם טענה זו היא שאם עניין המצה הוא זכירת יציאת מצרים, למה היא נאכלת שבעה ימים? הרי כתוב בפסוק "והיה היום הזה לכם לזיכרון"! אם היום הזה הוא לזיכרון, למה "שבעת ימים מצות תאכלו"? קושיה זו מצריכה אותנו לחשוב על סיבה נוספת מעבר לזיכרון, אשר תסדר עם הצייווי לאכול מצה שבעת ימים. פתרון לקושיה זו מצאתי ברש"י על פסוק ו':

והיה לכם למשמרת. זהו לשון בקור, ששעון בקור ממום ארבעה ימים קדם שחטיטה (פסחים צו). ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיתותו ארבעה ימים, מה שלא צנה כן בפסח דורות? הנה ר' מתניא בן חרש אומר: הרי הוא אומר "וְאָעֲבַר עֲלֶיךָ וְאָרְאָךָ וְהִנֵּה עִתָּךְ עֵת דְּוֹדִים" (יחזקאל טז) – הגיעה שבוועה שנספעת לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצוות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר "וְאֵת עָרוֹם וְעָרְיָה" (שם), ונתן להם שתי מצוות, דם פסח ודם מילה, שמלו באותו הלילה, שנאמר "מִתְּבוֹסֶסֶת בְּרַמְיָךְ" (שם) – בשני דמים, ואומר "גַּם אֵת בְּדָם בְּרִיתְךָ שֶׁלַחְתִּי אֲסִירְךָ מִבּוֹר אֵין מִים בּוֹ" (זכריה ט); ולפי שהיו שטופין באלילים אומר להם משכו וקחו לכם, משכו ודיקם מאלילים, וקחו לכם צאן של מצנה (מכילתא).

(רש"י שמות יב, ו)

אנו רואים כי רש"י מנסה לברר את עניין שמירת השנה ארבעה ימים, אך תשובתו מוזרה מעט. מה זאת אומרת "ולא היו בידם מצוות להתעסק בהם כדי שיגאלו"?

האם לעם ישראל יש "מצוותומטר" אשר צריך להתמלא לפני שיהיו מוכנים להיגאל?

ובכן, מכיוון שאין זה הגיוני בעיני, נראה לי נכון לומר כי עם ישראל היו צריכים להידבק במצוות בכדי שיוכלו להיגאל. ציווי זה של שמירת השם היה שרירותי, וכל מטרתו הייתה לתת לעם ישראל מטרה אשר למענה ילחמו. זאת אומרת, עם ישראל היו במצב רוחני שבו לא היה להם מניע לגאולה. ברור שהם רצו להיגאל, הם היו עבדים. אך כדי להיגאל צריך מניע, אידאולוגיה אשר תגרום לאנשים לצאת מהבית ולפעול למען הגאולה.

אמנם כפי שניתן לראות, פסוק זה אשר רש"י מפרש נוגע לקרבן הפסח ולא למצה. אך נראה לי נכון לומר כי עיקרון זה של "מצוות להתעסק בהם" נכון גם למצה. גם המצה ניתנה ללא כל רעיון מהותי ספציפי. וכמובן שלא היה למצה ערך של זיכרון, שהרי הציווי על אכילת המצה הגיע לפני אירוע יציאת מצרים! ולא רק במצה, אלא כל המצוות אשר ציווה ה' את עם ישראל לקראת היציאה ממצרים - המצוות הראשונות אשר כלל עם ישראל צוו עליהם כעם, ניתנו כדי שלעם ישראל יהיו "מצוות להתעסק בהם".

ג. הגדה של פסח

דווקא במצה, נראה שיש קושיה גדולה על הטענה, שמהותה של המצה היא קבלת סט ערכים בכדי שיהיה דבר להילחם למענו לקראת היציאה לחירות. קושיה זו מגיעה מן ההגדה של פסח:

מצַה זו שְׁאֵנוּ אוֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצַקֵּם שֶׁל אַבּוֹתֵינוּ לְהַחֲמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וַיִּגְאַלֵּם, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאפּוּ אֶת־הַבָּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֲגַת מִצּוֹת, כִּי לֹא חֻמָּץ, כִּי גִרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהַתְמַהֵמָה, וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם.

(הגדה של פסח)

לשם מה המצה? – יציאה לחירות בסיפור יציאת מצרים שערים לגמרא

טענה זו המובאת בהגדה, מוכרת לכל ילד מילדי ישראל. למה אנו אוכלים מצות? מכיוון שכאשר אבותינו יצאו ממצרים, בצקם לא הספיק לטפוח. אם טענה זו נכונה, נראה שהיא מקשה על הטענה שהבאתי בתחילת המאמר. טענתי הייתה שלא נראה סביר שהמצה מסמלת את זיכרון היציאה, אך נראה כי ההגדה טוענת במפורש כי זו הסיבה שבגינה אוכלים את המצות. ובכן, קושי זה מתרץ הרמב"ן:

וטעם ויאפו את הבצק¹ שאפו אותו מצות מפני המצה שנצטוו שאור לא ימצא בבתים כי כל אוכל מחמצת ונכרתה. ואמר כי גורשו ממצרים, לומר שאפו אותו בדרך בעבור כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לאפות אותו בעיר ולשאת אותו אפוי מצות, ועל כן נשאו אותו בצק ומשארותם צורות בשמלותם על שכמם, ומהרו ואפו אותו טרם יחמץ בדרך או בסכות, כשבאו שם לשעה קלה כדברי רבותינו (מכילתא כאן).

(רמב"ן שמות יב, לט)

הרמב"ן מסביר כי עם ישראל כבר היו מצווים על איסור חמץ ביציאת מצרים, ומפאת כך הם אפו מצות. פירוש זה מיישב את טענתי המוקדמת עם הכתוב בהגדה, מכיוון שניתן לראות שעם ישראל אפו את המצות כבר בפסח מצרים מפני הציווי על המצה², ולא לשם זיכרון כלשהו.

אך קושיה אחת עיקרית יש בפירוש זה של הרמב"ן - איפה מצאנו שלעם ישראל היה איסור חמץ ביציאת מצרים? הרי כל הפסוקים העוסקים באיסור חמץ עוסקים בפסח דורות, ולא בפסח מצרים. תשובה על כך ניתן למצוא בגמרא:

¹ איני מתכוון להתעסק באיזה בצק אפו, בין אם היה זה הבצק אשר עם ישראל הכינו בכדי לאפות את המצות למצות הקרבן, או שאריות מבצק זה, או בכלל בצק חדש אשר הכינו לקראת המסע, הדבר לא משפיע על הסברי.

² עם ישראל אפו את המצות מפאת איסור החמץ, אך איסור החמץ וציווי המצה קשורים אחד בשני, כמו שנאמר: "שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאר מפתים כי פלאכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישך אל מיום הראשון עד יום השבעי" (שמות יב, טו); "כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבתיכם תאכלו מצות" (שם פסוק כ).

לא יאכל חמץ מיבעי ליה לכדתניא רבי יוסי הגלילי אומר מנין לפסח מצרים שאין חימוצו נוהג אלא יום אחד תלמוד לומר לא יאכל חמץ וסמך ליה היום אתם יצאים.

(פסחים כח ע"ב)

הגמרא מסבירה כי הסמיכות של שני הפסוקים "לא יאכל" ו"היום אתם יוצאים", מלמדת אותנו כי באותו היום של היציאה לעם ישראל היה אסור לאכול חמץ, ולפי פירוש רש"י זה ממש כאילו כתוב "לא יאכל חמץ היום". אך גם אם הדרשה של הגמרא נראית קצת רחוקה, ניתן לראות כי ההנחה שממנה יוצאת הגמרא היא שבפסח מצרים היה איסור חמץ, וכל הדיון הוא האם האיסור היה ליום אחד או לשבעה ימים. בכדי לנסות להסביר הנחה זו, הרב תמיר גרנות מסביר כי מתוך שהתורה אסרה הקרבת קרבנות עם חמץ, כל אותו היום של יציאת מצרים היה אסור בחמץ מכיוון שכל ישראל עסקו בהקרבת קרבנות.

אך אנו עדיין נותרים עם בעיה גדולה בהבנת שמות י"ב. אם הסברנו את מהות המצה בכך שאכילת המצה היא ציווי שרירותי אשר נועד לתת לעם ישראל מצוות ומהות אשר למענם הם נלחמים לצאת ממצרים, לשם מה התורה מספרת לנו את סיפור אפיית המצות לאחר היציאה ממצרים?

ובכן, בעקבות כך, נראה לי נכון לומר כי יש כפל פנים למצה. מן הצד האחד, המצה מסמלת את החירות החיובית, את החירות שבה האדם מקבל על עצמו משמעות וחוקים, את החירות שבעול עבודת ה'. מן הצד השני, המצה מסמלת את החופש, או במילים אחרות, את החירות השלילית, שהיא החופש מן העריצות האנושית - המצה היא זיכרון היציאה ממצרים. כאשר אדם אוכל את המצה, מצד אחד הוא נזכר ביציאה שלנו מן העריצות אל החופש, ומן הצד השני הוא מקבל את החירות שבעול עבודת ה'. ואכן, ניתן לראות כי כל הפסוקים³ העוסקים בחיוב אכילת

³ מקורות נוספים אשר לא הצלחתי למיין לאחת מן הקטגוריות: ויקרא כג,ו; במדבר ט,יא; במדבר כח,יז. אך זה אינו בעייתי, מכיוון שפסוקים אלה עוסקים בחיוב מצוות קרבן פסח ולא במצה עצמה.

לשם מה המצה? – יציאה לחירות בסיפור יציאת מצרים שערים לגמרא
 המצה עוסקים בשני פנים אלה של המצה, וכל פעם הדגש ניתן על צד אחר שלה.
 ניתן לראות את התפלגות הפסוקים בטבלה הבאה:

חופש	חירות
שמות יג, ו-ח	שמות כג, טו
דברים טז, ג	שמות לד, יח
דברים טז, ח	

ד. כפל פנים בחג הפסח

עד כה עסקנו בעניין המצות בפסח, מהי מהותם ולשם מה אוכלים אותם, והגענו למסקנה כי ישנו כפל פנים במהות המצה. וכפי שראינו בתחילת המאמר, ישנו קשר מהותי בין המצה לבין קרבן הפסח, ובין המצה לחמץ, וכך כל ענייני חג הפסח קשורים אחד בשני. בעקבות זאת, נראה נכון לפרש כי ישנו כפל פנים בכל חג הפסח. הבנה זו מחוזקת על ידי החילוק אשר קיים בין הפסח לחג המצות, כפי שניתן לראות מהפסוק בדברי הימים:

ויעשו בני ישראל הנמצאים את הפסח בעת ההיא ואת חג המצות שבעת ימים.

(דברי הימים ב לה, יז)

ובכן, ניתן לראות כי בשבוע שבו עם ישראל יצאו ממצרים, ישנם שני מועדים - יש את "הפסח" ויש את "חג המצות". עכשיו עלינו להבין איזה אחד מן החגים קשור לעניין החירות, ואיזה קשור לעניין החופש.

והיה היום הזה לכם לזכרון ומהם אתו חג לה' לדורותיכם חקת עולם תחגגו: שבעת ימים מצות תאכלו אף ביום הראשון תשביתו שאר מבתיתכם כי כל אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל מיום הראשון עד יום השבעי.

(שמות יב, יד-טו)

ממה שנכתב בפסוקים: "והיה היום הזה לכם לזיכרון", "שבעת ימים מצות תאכלו", נראה כי הפסח עניינו זכירת יציאת מצרים - החופש, וחג המצות עניינו קבלת החירות של עול ה' - החירות. שהרי ניתן לראות שכאשר הפסוק מצווה לאכול מצות שבעת ימים לא נאמרה סיבה לדבר, אלא ה' פשוט ציווה אותנו לאכול מצות לשם המצווה, ולא לשם סימבוליות או לשם זכירה. אכן, אם נסתכל על החגים בימינו, ניתן לראות כי בליל הסדר אנו עוסקים כל הלילה בעניין זכירת יציאת מצרים, ולכן ההגדה מסבירה את מהות המצה כזיכרון. אך בשאר ימי הפסח אנו פשוט אוכלים מצה ולא אוכלים חמץ, בכדי לחגוג את קבלת עול מצות ה'.

עד כאן, נראה כי הכל מסתדר. אך אם נסתכל על חילוק זה בין הפסח לחג המצות, נראה שהוא לא מסתדר עד הסוף. שהרי בקרבן הפסח ישנו גם כן כפל פנים. הוא אינו מסמל אך ורק את הקרבת אלוהי מצרים, זאת אומרת זיכרון היציאה לחופשי משעבוד מצרים, אלא בקרבן ישנם גם כן את כל דיני הקרבת הקורבן הספציפיים בנוגע לדרך צליית הקורבן. דינים אלה אינם מסמלים את היציאה לחופש משעבוד מצרים, אלא הם מסמלים את קבלת חירות עבודת ה'.

בנוסף לכך, אם נכון הרעיון שהפסח מסמל את היציאה לחופש וחג המצות מסמל את החירות שקיבלנו על עצמנו על ידי עבודת ה', אז סדר החגיגה בימינו נוגד את סדר האירועים שראינו בפסוקי התורה. שהרי בפסוקים, עם ישראל קודם כל קיבלו על עצמם את עול ה', ורק אז יצאו לחופש מעבודת מצרים. דבר נוסף המקשה על רעיון זה, הוא שעם ישראל קיבלו על עצמם את התורה והמצוות רק בהר סיני.

ובכן, בכדי לנסות להבין עד הסוף את מסר התורה בנוגע ליציאה לחירות, עלינו לישוב קושיות אלה לכדי שיטה אשר תסביר לנו כיצד האדם יוצא לחירות. הצעד הראשון בגאולת עם ישראל, כפי שאמרנו מקודם, הוא קבלת עול מצוות ה' בכדי שלעם ישראל יהיה דבר כלשהו אשר למענו ילחמו לצאת לחירות. מכאן ניתן ללמוד כמה מסרים חשובים בנוגע לגאולת האדם:

- א. אדם אשר רוצה להיגאל, צריך להיגאל למען דבר כלשהו. לפני שהוא מתחיל את תהליך הגאולה הוא צריך למצוא מהות כלשהי, סט ערכים כלשהו, אשר למענם ילחם לצאת לחירות.
- ב. אדם יכול להיגאל אך ורק בכוחות עצמו, גם אם הוא עושה רק את הצעדים הראשונים ומישהו אחר עוזר לו עם כל השאר, עליו להתחיל בעצמו. הצעד הבא בגאולה היה שחיטת אלוהי מצרים, ביעור החמץ אשר מייצג את אלוהי מצרים, ויציאה פיזית מארץ מצרים, שם שועבדו עם ישראל. מכאן אנו למדים כלל נוסף בנוגע ליציאה לחירות:
- ג. אדם שיוצא משעבוד, צריך לעשות מעשה פיזי אשר יראה לעצמו כי הוא אינו תחת שעבוד יותר.

אך מה עם הסתירה שבין סדר קיום מצוות "חג הפסח" לבין סדר הפסוקים? את הסתירה הזו ניתן להסביר על ידי ההבדל ההתחלתי שבין עם ישראל ביציאת מצרים, לבין עם ישראל החוגגים את חג הפסח היום. עם ישראל אשר יצאו ממצרים, התחילו ממצב בו הם צריכים לעבור משעבוד לחירות. משום כך, הם היו צריכים קודם כל לקבל על עצמם את עול מצוות ה'. אך עם ישראל בימינו מתחיל את חגיגת "חג הפסח" מתוך מצב של שעבוד לה'. לכן, לפני שאנו יכולים לחגוג את חירותינו עלינו להיזכר בכך שלא תמיד היתה לנו החירות הזו.⁴ מכאן משתקף כלל גדול וידוע: ללא זיכרון, האדם אינו מסוגל להביע הערכה ותודה על דבר כלשהו, שהרי אם לא היינו קודם כל נזכרים בכך שלא תמיד היתה לנו חירות, לא היו לנו האמצעים לומר תודה ולשמוח על כך שיש לנו חירות כיום. עניין זה מתקשר לדגש הגדול שהיהדות שמה על הזיכרון, שהרי אם עם ישראל לא יזכרו את כל הטובות שה' עשה להם, הם יפסיקו להתקיים כעם.⁵

בנוגע לקבלת התורה לאחר יציאת מצרים, נראה נכון לומר כי ישנם שני חלקים של קבלת החירות שבעול עבודת ה'. החלק הראשון נוגע לקבלת כמה מצוות

⁴ על כך שבקרבן הפסח עדיין ישנו פן מאוד מובהק של קבלת החירות שבעבודת ה', לא מצאתי תשובה.

⁵ להרחבה בנושא הזיכרון ביהדות ראה: Dennis Prager: The Rational Bible-Exodus, page 111-the unique significance of remembering, page 136-the six commandments of remembering in the torah

ביציאת מצרים, בכדי שלעם ישראל תהיה היכולת לצאת ממצרים. אך לאחר מכן, עם ישראל צריכים לקבל על עצמם את התורה כולה, את השעבוד המוחלט לה'. שהרי כאשר האדם מקבל על עצמו את השעבוד לה' מתוך מצוקה, אין הדבר דומה לקבלת עול שעבוד לה' מתוך רצון. וכאן אנו רואים את הכלל האחרון בנושא היציאה לחירות:

ד. כאשר האדם נמצא בשעבוד, עליו לקבל על עצמו משמעות כלשהי אשר לשמה ילחם לצאת לחירות. לאחר שיצא לחירות, עליו לקבל על עצמו מערכת ערכים כללית יותר אשר תנחה אותו בכל חלקי חייו, ולא רק ביציאתו לחירות.

ה. סיכום

התחלתי את המאמר מתוך נסיון להבין את מהות הציווי על אכילת מצה בפסח, ודי מהר גיליתי שבמצה - בדומה לכל חג הפסח - ישנו כפל פנים. מצד אחד, חג הפסח מסמל את קבלת החירות שבעול עבודת ה', ומצד שני, חג הפסח מסמל את החופש שביציאת מצרים. מצד אחד אנו חוגגים את קבלת החירות החיובית של עבודת ה', ומצד שני את החירות השלילית של יציאת מצרים. אך הדבר החשוב ביותר שאיתו יצאתי מן התהליך הזה, הוא תובנות על היציאה לחירות של האדם. מתוך סדר יציאת מצרים ומתוך צורת החגיגה של חג הפסח, אנו למדים כמה דברים על יציאתו של האדם לחירות ועל גאולת האדם. כאשר אדם יוצא לחירות יש תהליך אשר עליו לעבור, אשר צריך להתחיל מרצון אישי שלו לצאת לחירות. את הרצון הזה ניתן לחזק ולנסות לעזור לאדם להבין את משמעות היציאה לחירות, אך הרצון עצמו צריך להגיע מהאדם עצמו, בדומה לעם ישראל אשר הרצון שלהם לצאת לחירות היה חזק מספיק בכדי לקיים את דיני הפסח ללא כל הבנה למהותם של הדינים. לא רק זאת, אלא שלאחר שכבר נולד בו הרצון להיגאל, על האדם להוציא את הרצון אל הפועל ולעשות מעשה אשר יראה לעולם כי הוא כבר אינו משועבד, בדומה לעם ישראל אשר נפטרים מן החמץ, ושוחטים את אלוהי מצרים.

לשם מה המצה? – יציאה לחירות בסיפור יציאת מצרים   שערים לגמרא
אך לאחר שהאדם באמת השתחרר מכבלי שעבודו, עליו לקבל על עצמו סט ערכים
אשר יובילו אותו בכל חייו, ולא יהיו קשורים אך ורק ליציאה מעבדות.